

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 100

Keçmişə dərk etmək, xalqın maariflənməsinə fəal kömək göstərmək, onun özünəməxsus qədim tarixini, mədəniyyətini, incəsənətini təbliğ etmək, mənəvi və siyasi inkişafın mərhələlərini göstərmək, tarixi proseslərin və ənənələrin nəsil-dən-nəsilə ötürüldüyünü müəyyənləşdirmək, cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri dəyərinə qiymətləndirmək – bütün bu işlərin görülməsində muzeylərin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən muzeylər cəmiyyətin inkişafında, maddi-mənəvi irsin, mədəni dəyərlərin və eləcə də xalqın tarixi yaddaşının qorunub saxlanması üçün mühüm rol oynayır. Belə muzeylərdən birinin, mədəni-maarif və elmi-tədqiqat müəssisəsi kimi uğurla fəaliyyət göstərən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 100 yaşı tamam olur.

Tarixi yaddaşımızın saxlanğıcı

Azərbaycanda müasir tipli muzeylərin meydana gəlmə tarixi XIX əsrin sonları --XX əsrin əvvəllərinə təsadüf etsə də, onun sələfi olan kolleksiyalıq ənənələrinin tarixi çox yerdə olduğu kimi ölkəmizdə də daha qədim dövrlərə gedib çıxır. Tarixi mənbələr Bərdədə, Gəncədə, Naxçıvanda, Şamaxıda, Təbrizdə və b. yerlərdə olan hökmdar saraylarında, şəxsi kolleksiyalarda zəngin əlyazmaların, nəfis miniatürələrin, rəsm əsərlərinin və digər qiymətli əşyaların saxlanması haqqında məlumat verir. Həmin əşyaların böyük bir qismi bu gün dünyanın müxtəlif muzeylərinin fond və ekspozisiyalarının, cüzi bir qismi isə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin, eləcə də digər muzeylərin ekspozisiyalarında saxlanılır.

Rusiya imperiyasının XIX əsrin əvvəllərində güclənən işğalçılıq siyasəti xalqımıza məxsus maddi-mədəni irsin qarət edilməsinə, bir sıra qiymətli arxeoloji abidələrin Tiflis, Moskva, Sankt-Peterburq, eləcə də dünyanın digər muzeylərinə aparılmasına səbəb oldu. 1867-ci ildə bütün Cənubi Qafqazın inzibati mərkəzi olan Tiflisdə açılmış Qafqaz muzeyi o vaxtlar hələ muzeyi olmayan Azərbaycandan aparılmış bir çox arxeoloji-etnoqrafik dəyərlərə, Bakı Şəhər İdarəsinin təqdim etdiyi müxtəlif sənəd və fotolarla sahib çıxdı. 1889-cu ildə Moskvada Qafqaz şöbəsi sərgisinin təşkili Azərbaycanı dair bir çox xatirə əşyalarının həmişəlik əldən çıxmasına səbəb oldu. Bütün bunlar XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan ziyalıların, xüsusilə müəllimlərin, ölkədə muzey yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etməyə ruhlandırır. İlk belə təşəbbüs 1896-cı ildə maarifpərvər Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən müəllim işlədiyi Naxçıvanın Nəhrəm kənd məktəbində kiçik bir muzey yaranması ilə həyata keçirildi. Muzeydə Azərbaycan tarixi ilə bağlı maddi-mədəniyyət nümunələri toplanmışdı. Cəlil Məmmədquluzadə bu işinə görə o vaxtlar həтта Xalq Məktəbləri Müdirliyinin təşəkkürünü də almışdı.

XX yüzilin əvvəllərində Bakıda Xalq Məktəbləri Müdirliyinin nəzdində Pedaqoji muzey və bununla yanaşı, Ümumrusiya Texniki Cəmiyyəti Bakı şöbəsinin nəzdində qapalı muzey təşkil olundu. Tədris məqsədi ilə yaradılan bu muzeylər əsasən təhsil prosesində istifadə olunurdu. Burada dərslik və dərs vəsaitləri, tədris-metodik ədəbiyyatı toplanmış, muzey əşyaları əyani vəsait kimi müvafiq bölmələrdə nümayiş etdirilmişdi. Pedaqoji muzey 1920-ci ildə fəaliyyət göstərmiş və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin sələfi olan Azərbaycan Dövlət Muzeyinin yaranması ilə əlaqədar bağlanmışdı.

Azərbaycanın tarix və mədəniyyətini, milli bədii irsinin nümayiş və təbliğ edən ilk dövlət muzeyinin təşkil olunması çar Rusiyasına qarşı milli azadlıq mübarizəsi nəticəsində yaranmış müstəqil demokratik Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünə təsadüf edir. 1919-cu il dekabrın 7-də Azərbaycan parlamentinin işə başlanması müddətində ilk onun binasında açılmış bu muzey dövrün əhəmiyyətli uyğun "İstiqlal" adını aldı. Burada Azərbaycanın azadlıq və istiqlalına dair sənəd və materiallar, tarixi maddi mədəniyyət nümunələri, arxeoloji tapıntıları, silahlar, numizmatik material, rəsm əsərləri, xalça və xalça məmulatları, bədii tikmələr, saxsı və mis qablar, bəzək əşyaları və digər sənət əsərləri, Qurani-Kərimin nadir nüsxələri, müxtəlif əlyazmaları və s. toplanmışdı. Lakin Cümhuriyyətin cəmi bir neçə ay sonra – 1920-ci ilin aprelində baş verən süqutu muzeyin işinə heç fəaliyyətə başlamadan son qoydu, onu "bəşiyində" boğdu. Buna baxmayaraq, yeni hakimiyyətə gəlmiş Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyətinin mütərəqqi ruhlu ziyalıları muzey işinin vacibliyini, onun milli mədəniyyətin inkişafında oynadığı rolu dərk edərək bu sahədə əməli işə başladılar. Azərbaycan İnkilab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanov 1920-ci ilin mayın 18-də "Bütün muzeylər milliləşdirilsin" qərarını verdi. Həmin ilin iyun ayının 15-də Bakıda Xalq Maarif Komissarlığının məktəbdənkənar işlər şöbəsində təzəcə təşkil olunmuş "Muzekskurs" yarımşöbəsinin nəzdində ilk əvvəl Milli Azərbaycan Tarixi muzeyinin sələfi olan "Doğma dilərin tədris məcəli" tapımı, iyul ayında isə əvvəlində "Doğma dilərin tədrisi" adlı "İstiqlal"ın şəraifinə "Doğma dilərin tədrisi" adlı "İstiqlal" adlandırılan muzey fəaliyyətə başladı. Keçmiş "İstiqlal" və "Pedaqoji" muzeylərində, habelə bəzi

məktəblərdə fəaliyyət göstərmiş diyarşünaslıq kabinetlərində toplanan maddi mədəniyyət nümunələri yeni yaradılmış muzeyə verildi.

İlk tamaşaçıları 1921-ci ilin may ayında, məşhur sahibkar və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin sarayında qəbul edən dövlət muzeyində yarandığı ilk illərdə tarix, arxeologiya və etnoqrafiya, botanika və zoologiya, mineralogiya və geologiya, təsviri incəsənət və bədii sənət, xalq təhsili, köməkçi tədris müəssisələri şöbələri, Qafqaza və Şərqə dair kitabları əhatə edən zəngin kitabxana, eləcə də Azərbaycan Doğma Dilərinin Tədqiqat Cəmiyyəti və Qədim abidələrin mühafizəsi komissiyası fəaliyyət göstərirdi.

1923-cü ildə yaradılan və muzeylə sıx əlaqədə işləyən Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti muzeyin tərkibindəki cəmiyyət və komissiyaları özündə birləşdirdi. Sonrakı illərdə dövrün tələbinə uyğun olaraq muzeydə dəfələrlə struktur dəyişikliyi edildi. Yeni qurulmuş şura cəmiyyətdə baş verən yeniləşdirmələr Azərbaycan tarixinin tədqiqi və təbliğinin də yönünü dəyişirdi. Sovet totalitar rejiminin ideoloji hökmləri ilə muzey də "mədəni inqilabın aləti"nə, ideologiyanın təbliğatçısına çevrildi. Muzeyin qeyrətli, vətənpərvər müdiriyyəti dəyişdirildi. Yeni erməni müdir "İstiqlal" muzeyindən qalma, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixini yaşadan qiymətli eksponatları (Cümhuriyyət bayraqları, "İstiqlal bəyannaməsi"nin əsli, Azərbaycan Parlamentinin materialları və s.) Moskvada açılan İnkilab muzeyinə göndərmək bəhanəsi ilə muzeydən uzaqlaşdırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaddaşlardan silinməsi yolunda ilk addımlar belə atıldı. Elə həmin illərdə Azərbaycanın rayonlarında--Gəncədə, Naxçıvanda (1920), Şəkiddə, Lənkəranda, Qubada (1924), Xanlar-da (indiki Göygöl, 1928) və digər yerlərdə diyarşünaslıq və tarix-diyarşünaslıq muzeyləri açıldı: Bakıda inqilab və əmək muzeyi, Kənd təsərrüfatı muzeyi, Neft muzeyi təşkil olundu.

1930-cu illərin ortalarında böyüməkdə olan nəslin siyasi təbiiyyəti məsələlərinə diqqət artırılması, muzey ekspozisiyasında sosialist cəmiyyətinin "üstünlüklərini" nümayiş etdirməyin vacibliyinə dair partiya və hökumətin tələblərinin həyata keçirilməsi tarixin totalitar rejimin siyasətinə uyğun öyrənilməsi və təbliğini günün əsas məsələlərindən etdi. Məktəblərdə tarixin tədrisinə artırılan diqqət yeni tipli tarix və tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin yaranması ilə müşayiət olundu. Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Şurasının 1936-cı il 31 mart tarixli qərarına görə Azərbaycan dövlət muzeyinin yenidən qurulması tarixi profilini yeni muzeyin yaradılması və onun Azərbaycan Tarixi Muzeyi adı ilə yenidən təşkil edilmiş SSRİ EA-nın Azərbaycan filialına verilməsi ilə nəticələndi. Bu, keçmiş Dövlət muzeyinin müvafiq şöbələri əsasında 1930-cu və 1934-cü illərdə yaradılmış Təbiət və Teatr muzeylərindən başqa, qeyri-tarixi profilini digər sahələrin ayrılmasına və yeni muzeyləri - "İncəsənət", "Din və Ateizm tarixi", "Ədəbiyyat" muzeylərinin, Əlyazmaları fondunun yaranmasına səbəb oldu. Bu gün həmin muzeylər respublikanın qabaqcıl mədəni-maarif ocaqlarıdır.

Yarandığı ilk gündən mədəni-maarif və elmi-tədqiqat müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərən Tarix muzeyi Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən maddi sərəvətlərin ekspozisiya və sərgilərdə nümayiş və təbliği, eləcə də onların toplanması, mühafizəsi, tədqiqi və nəşri ilə məşğul olmuşdur. Bu gün muzeyin 11 fondunda və əksəriyyəti nadir kitablardan ibarət olan zəngin kitabxanasında 300 mindən artıq maddi abidə qorunur. Muzeyin kolleksiyası tamaşaçıda və tədqiqatçıya ölkəmizin ən qədim dövrdən bugünədək tarixini, xalqımızın keçmişini, məişətini və mədəniyyətini öyrənmək, tariximizlə bağlı istənilən məsələni araşdırmaq imkanı verir. Ekspozisiya və xüsusi sərgilərdə nümayiş olunan minlərlə böyük əhəmiyyətə malik qiymətli abidə hər bir maraqlı muzeyin unikal kolleksiyası və bu kolleksiya vasitəsilə təqdim olunan vətən tarixi ilə tanış edir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 100 illik fəaliyyəti haqqında danışarkən onun çox sahələrin "pioner"i olduğu görünür. Belə ki, 1925-ci ildən başlayaraq 60-cı illərdə, arxeoloji işlərin aparılması Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutuna həvalə edilənədək, respublikanın arxeoloji mərkəzi olan Tarix muzeyi Xocalıda, Naxçıvanda, Qəbələdə, Gəncədə,

Xaraba Gilanda, Ötənqalada, Mingəçevirdə və b. yerlərdə aparılan qazıntılarla Azərbaycan ərazisinin qədim maddi-mədəniyyət abidələrinin elmi baxımdan öyrənilməsinin əsasını qoydu. Məhz bu arxeoloji tədqiqatlar, eləcə də muzeyin təşkil etdiyi etnoqrafik ekspedisiyalar zamanı əldə olunan və bu gün muzeyin fondlarında qorunan qiymətli materialar ekspozisiyanı, o cümlədən muzey kolleksiyasını zənginləşdirdi.

Keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq muzey bilavasitə arxeoloji ekspedisiyalar təşkil etməyə də, yeni bir sahənin -- sualtı arxeoloji tədqiqatların mərkəzinə çevrildi. 1968-72-ci illərdə muzeyin qəvvəslər qrupu Xəzər dənizində və sahilyanı ərazidə (Bəndovan I, Bəndovan II, Bilgəh və s.) tədqiqat işləri aparmış, bu gün ekspozisiyada mühüm yer

tutan sualtı arxeoloji materialları aşkar etmiş, su altında qalmış orta əsr yaşayış yerlərinin (Muğan, Quştasfi) tapılması və öyrənilməsi işinin əsasını qoymuşdur.

Muzeydə aparılan elmi-tədqiqat işləri Azərbaycanda tarix elmini inkişaf etdirməklə yanaşı, özünün başlıca vəzifəsini yerinə yetirir: muzeyin simasını onun ekspozisiyasını formalaşdırır. Müxtəlif ekspedisiyaların nəticələri, gərgin axtarışlardan sonra əldə edilən qiymətli arxeoloji, etnoqrafik, numizmatik, sənədli və əşyavi materiallar ekspozisiyada nümayiş etdirilir və xalqımızın özünəməxsus çoxəsrlik mədəniyyətinə və tarixinə şahidlik edir.

2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə dünya standartları səviyyəsində təmir və bərpası başa çatdırılan muzeydə Azərbaycan tarixinin ən qədim dövrdən 1920-ci ildək tarixini əks etdirən yeni ekspozisiya quruldu. Bununla yanaşı, muzeyin 9 zalında onun yerləşdiyi binanın sahibi, məşhur sahibkar və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xatirə muzeyi də fəaliyyət göstərməyə başladı. Həm ekspozisiya, həm xatirə muzeyindəki materiallar buraya gələn yerli və xarici tamaşaçıların böyük rəğbətini qazanmaqla yanaşı, onları Azərbaycan xalqının keçdiyi tarixi yol, zəngin dövlətçilik ənənələri ilə tanış edir, Azərbaycan (Atropatena, Adurbadegan) adlı dövlətimizin ilk dəfə ən azı 2400 il bundan əvvəl təşəkkül tapdığını təsdiqləyir.

Tarix muzeyinin təşəkkülü və inkişafı, onun iri tədqiqat və muzey müəssisəsinə çevrilməsi, ekspozisiya və çoxsaylı sərgilərin yaradılması, material axtarışı və fondların formalaşması, elmi işlərin nəşri və kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar bir əsrdən bəridir ki, öz fəaliyyətini muzeylə bağlayan bir neçə tarixçilər nəslinin fədakar əməyi, bacarıq və istedadının nəticəsidir. Məhz bu alimlər muzeyin kolleksiyasının zəngin materialını müxtəlif illərdə nəşr etdirdikləri onlarca kitab, buklet, kataloq, albom və məqalələr vasitəsilə daha geniş oxucu kütləsinə çatdırmış və təbliğ etmişlər. "Azərbaycan Tarixi Muzeyi" adı ilə 2001-ci ildən başlayaraq hər il nəşr olunan elmi toplu muzeyin hələ ötən əsrin 50-ci illərindən çıxan və burada aparılan elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinə həsr olunan elmi məqalələr toplusunun davamıdır. Muzeydə nəşr olunan elmi əsərlər, kataloqlar, kitab albomları, müxtəlif bukletlər muzeyşünas alimlərimizin gərgin və faydalı əməyinin məhsuludur.

Bütün fəaliyyəti ərzində dünyanın müxtəlif muzeyləri ilə əməkdaşlıq edən, sərgilərdə, toplantı və forumlarda iştirak edən Tarix muzeyi müstəqillik illərində də bu ənənəni davam etdirmiş, Rusiya, Türkiyə, Fransa, Almaniya, Qazaxıstan, Çin, Norveç, Çexiya və b. ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələr qurmuş, səyyar sərgilərlə çıxış etmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan digər qabaqcıl muzeyləri kimi, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin bugünkü fəaliyyəti xalqın tarixini əyani yaşadan, onun dünəni və bu gününü təsdiq və nümayiş etdirən abidələrimizin, muzey sərəvətlərimizin – milli irsimizin qorunmasına, tədqiqinə və təbliğinə doğru yönəlmişdir.

Mədəni irsimizin qorunmasında görkəmli ocaq böyük xidmətlər göstərmiş ümummilli lider Heydər Əliyevin 2000-ci ilin martında imzaladığı "Muzeylər haqqında" Qanuna görə muzey fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipi kimi "milli sərəvətlərin saxlandığı muzeylərin və muzey fondlarının mühafizəsinə dövlət qayğısı, onların ilk növbədə maliyyələşdirilməsi" məsələsi irəli sürüldü. Bununla yanaşı, muzey fəaliyyəti sahəsində dövlət vəzifələri də müəyyənləşdi.

Muzeylərin inkişafı üçün son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edən bu qərar bu gün Azərbaycan dövləti tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Dövlət başçımızın tapşırığı ilə muzeyimizin 100 illiyi əzəmətli Tağıyev sarayında müasir muzey quruculuğu səviyyəsində bərpə və təmir işlərinin başlanması, ekspozisiyanın muzeyşünaslığın dünya təcrübəsi prinsiplərinə əsaslanan təkmilləşdirilməsi müstəqil ölkəmizdə muzey fəaliyyəti sahəsində əsas dövlət prinsipinin həyata keçirilməsinin bariz nümunəsidir. Azərbaycan Prezidentinin Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 100 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsi haqqında verdiyi sərəncamı isə şəxsən onun özünün tariximizə, mədəniyyətimizə xüsusi qayğı və diqqət göstərdiyini bir daha sübut edir.

Bu gün xalqımızın maddi-mədəni-tarixi irsinin toplayıcısı, qoruyucusu və ötürücüsü olan 100 yaşlı Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi öz "böyüklüyünü" cəmiyyətin həyatında oynadığı mühüm rolla bir daha təsdiq edir. Belə ki, məhz Tarix Muzeyi, salnamələrdə olduğu kimi, keçmişlə əlaqəni təmin edir, bu günün kimi, keçmişlə əlaqəni təmin edir, dünyası ilə qovuşdurur, ona öz kökləri, xalqın, ölkənin həyatı haqqında düşünmək imkanı verir.

*Nailə VƏLİXANLI,
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
direktoru, akademik*